گوڤارا ئەكادیمی یا زانكویا نەوروز (المجلة الأكاديمية لجامعة نوروز)، ب.١٣ ژ. ٢، ٢٠٢٤
حقوق الطبع والنشر ©2017. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة
المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0.، e-ISSN: 2520-789X
https://doi.org/10.25007/ajnu.v13n2a1340

رەگەزێن خەیال و سوز د دیوانا (عقدێ دوڕ فام) یا شێخ محەمەد عەسكەریێ ئاقتەپی دا

پروین رؤوف هادی، پشكا زمانێ كوردی، زانكویا دهوك، دهوك، هەرێما كوردستان، عراق

پروفیسور حسین عثمان عبدالرحمن، زانكویا زاخو، فاكولتیا زانستێن مروڤایەتی، پشكا زمانێ كوردی، هەرێما كوردستان، عراق

كورتی:

سوز و خەیال دوو رەگەزێن گرنگن د پێكهاتا داهێنانا هوزانێدا و ئەڤ هەردوو رەگەزە پێدڤینە بو هوزانێ هەروەكو چەوا ئاڤ و هەوا بو مروڤی پێدڤینە، ئانكو ئەو هوزانا بێ خەیال و سوز نابیتە هوزانەكا تەمام. ژبەركو زمانێ هوزانێ زمانەكێ جودایە ژزمانێ ئاسایێ روژانەیێ خەلكی زمانەكە پێكهاتیە ژخەیال و زاراڤ و دەربڕینێن سوزدار و هەستیار داكو پتر سەرنجا خوینەری رابكێشیت و كارتێكرنێ ل سەردەروونێ وی بكەت.

هەلبەت ددیوانا (عقدێ دوڕفام) یا هوزاڤان شێخ محەمەد عەسكەریێ ئاقتەپیدا هەردوو رەگەز رولەكێ سەرەكی دبینن و ئەڤ چەندە د ڤێ ڤەكولینێدا ب چەندین نموونەیێن دیوانا وهاتینە شروڤەكرن.

ل ڤێرێدا خەیالا هوزاڤانی گرێدایە ب هەست و سۆزاڤە یە، چونكە گەلەك جاران دەمێ مرۆڤ دكەڤیتە دەرد و نەخوشیان، پەنایێ دبەتە بەر خەیالان، كەواتە ل ڤێرێ خەیال بتنێ رۆلێ خوە د هوزانێدا نابینیت، بەلكو ل گەل سۆزەكا دژوار هوزاڤان دشێت وێنەیێن هونەرییێن جوان دروست بكەت.

- **كلیلێن ڤەكولینێ:** شێخ محەمەدێ عەسكەری، عقدێ دورفام، هوزان، سوز، خەیال.

1- پێشەكی:

دئاڤاكرنا پێكهاتا هوزانێدا خەیال وسوز رولەكێ سەرەكی دبینن نەخاسمە دبەرجەستەكرنا وێنەیێن هوزانێدا چونكێ ئەگەر ئەو نەبن وێنەیێن هونەریێن هوزانێ تەمام نابن لەورا هەر دوو رەگەز رولەكێ ئەكتیف وچالاك د پێكهاتا هونەریا هوزانێدا دگێرین.

1-1 **ناڤونیشانێ ڤەكولینێ:** ئەڤ ڤەكولینە ل ژێر ناڤونیشانێ (رەگەزێن خەیال و سوز د دیوانا (عقدێ دوڕ فام) یا شێخ محەمەد عەسكەریێ ئاقتەپی دا) كو تێدا هەول هاتیە دان ژ بو شروڤەكرنا هەردوو رەگەزان ددیوانا ویدا.

2-1 **رێبازا ڤەكولینێ:** ڤەكولین ل سەر رێباز (وەسفی- شروڤەكاری)هاتیە ئەنجامدان.

3-1 **گرنگیا ڤەكولینێ:** گرنگیا ڤەكولینێ دوێ چەندێ دایە هوزاڤانەكێ نەبەرنیاس بێ خودان بەرهەم ددەتە نیاسین، هەروەسا گرنگیا هەردوو رەگەزێن سوز و خەیال ب جورێن ویڤە بهێنە شروڤەكرن و دیار كرن.

4-1 **پرسیارێن ڤەكولینێ:** ئەڤێ ڤەكولینێ هەولا بەرسڤدانا چەندین پرسیاران هاتیە دایە ئەوژی: ئەرێ هەردوو رەگەزێن هوزانێ خەیال و سوز چەوا ددیوانا عقدێ دورفام یا شێخ عەسكەریدا هاتینە بەرجەستەكرن؟ و رادەیێ بكارئینانا هەردوو رەگەزان بهێزە یان لاوازە؟ ب تایبەت كو بەرهەمەكێ كو ل سەر زارێ گیانەوەران هاتیە ڤەهاندن، تا چ رادە زمانێ سوز و خەیالێ دئەڤێ دیوانێدا سەرەنجا خوینەری دكێشیت و كارتێكرنێ لێدكەت؟.

1-5 **پەیکەرێ ڤەکولینێ:** ئەڤ ڤەکولینە ژ دوو لایەنان پێکهاتیە (تیوری و پراکتیکی)، تەوەرەك ل دور ژیانا هوزانڤانی هاتیە ڤیسین و تەوەرێ دووێ گرنگیێ ددەتە بەرهەمێن وی نەخاسمە دیوانا (عقدێ دورڕفام)، و هەردوو تەوەرین دیێن سەرەکیێن ڤەکولینێ لایەنێ تیوریێ هەردوو رەگەزان هاتینە بەحسکرن دگەل پراکتیزەکرنا هەردوو رەگەزان ب جورێن ویڤە د دیوانا ویدا هاتینە شروڤە کرن.

2- کورتیەك ل سەر ژیانا شێخ محەمەد عەسکەرێ ئاقتەپی:

محەمەد عەسکەرێ ئاقتەپی ل دووماهیێن سەردەمێ عوسمانی ل سالا 1316مش/ 1898ز ل گوندێ ئاقتەپێ سەر ب باژێرکێ (چنار) ل ویلایەتا دیاربەکرێ هاتیە دونیایێ، و د سەردەمێ کوماریدا ناسناڤێ بنەمالێ ب ناڤێ (ئێشق- Işik) ئانکو (رِوناهی) هاتە گهۆڕین، لەورا ب ناسناڤێ (محەمەد عەسکەری ئێشق) ژی دهاتە ناسین (Isik, 2015, s.75).

محەمەد عەسکەری کورێ شێخ عەبدولرەحمانێ ئاقتەپییە کورێ شێخ حەسەنێ نوورانیە ژ مالباتا ئاقتەپیانە بابی وی ژی هوزانڤانەکێ مەزن دهێتە نیاسین کوخودانێ چەندین بەرهەمانە تەخەلووسا وی (رووحی) بوو.(Adak, 2017, r. 491-492.).

خواندنا خوە یا دەستپێکێ ل مەدرەسەیا ئاقتەپێ ل دەڤ بابێ خوە خواندیە، سیرە و فیقهـ و حەدیس و زانستێن سووفیگەرێ خواندینە، پشتی بابێ وی ل سالا 1910ز مری برایێ وی یێ مەزن (محەمەد کەربەلایی) ب کارێ پەروەردەکرنا وی رابوویە و دەرس بۆ گوتینە و فێری زمانێن عەرەبی و فارسی کریە، تەنانەت دەمێ کەربەلایی فەرهەنگوکا خوە یا ب ناڤێ (مەرصەد ئەلئەطفال) دانای مەرەم ژ ڤیسینا ئەوێ بۆ برایێ خوە عەسکەری بوو داکو باش فێری زمانێ فارسی ببیت[1]. عەسکەری ب خوە د هوزانا خوەدا بەحسێ قەنجیێن برایێ خوە ل سەر کەسایەتیا خوە دکەت و دبێژیت ئەوی جهێ دایك و بابێن وی گرتبوون و رێبەریا وی دژیانێدا دکر، دەمێ دبێژیت:

ئەدیب و عالم و شاعر فەریدە
دڤێ عەصریدە بێ مثل و وەحیدە...
د جایێ دەی و باڤێ خوەی کر من
د ئیشێ دین و دونیا رەهبەرێ من(ئاقتەپی، عقدێ دورڕفام، دەستخەت، ل53)

دزانینا زمانێ فارسیدا عەسکەری گەلەك شارەزا بوو، تەنانەت دهاتە گوتن کو "ئەگەر زمانێ فارسی د دونیایێدا رابا و کەسێ فارسیزان د دونیایێدا نەمابایە، عەسکەری دشیا سەرژنوی ئەڤی زمانی داریژیتەڤە"(BAKIRHAN, 2019, s.5.).
هەرچەندە کو عەسکەری شێخزادە بوو و زانستێ تەسەووفێ خواند بوو، لێ ل دویڤ سەردەمێ خوە کەسەکێ مودرن نووخواز بوو، و ژلایێ جلوبەرگاڤە ئەوی کولاڤ (شەبقە) دکرە سەرێ خوە و ریهێن خوە دتراشین و چاکێت و بەنتەلون دکرنە بەرخوە، ئانکو شاشك و کورك نەدکرنە بەرخوە و دگوت: " ئەز نە شێخم لێ ژمالباتا شێخانم"(Yildiz, 2021, s.3-4.).

شێخ عەسکەری ماوەیەکێ ژ ژیانا خوە ل گوندێ ئاقتەپە بووراند، و پشتی قوتابخانەیا ئاقتەپێ کەڤتیە ژێر گڤاشا دەستهەلاتێ و مالباتا ئەوی بەلاڤە بووین، عەسکەری ل سالا 1932 بەرەڤ گوندێ (ئاکنجیان) یا سەر ب باژێرێ (ئەرغنی) چوو و ماوەیێ سالەکێ ل ئەوێرێ نیشتەجی بوو(BAKIRHAN, 2019,s.10.) ، پاشی ل سالا 1933 ژبۆ خزمەتا لەشکەریا ب خورتی چوویە باژێرێ (سروجێ)، و پشتی زڤرینا ژ لەشکەرێ ل سالا 1934 چوویە گوندێ (برسنێ) یا سەر ب دەڤەرا (پیران)ڤە و دناڤ خالێن خوە ژ کوردێن زازا دا بنەجهـ بوویە و هەتا دووماهیا ژیێ خوە ل ئەڤی گوندی مایە(Zinar 2012, L.15).
سەبارەت مرنا شێخ عەسکەری هەمی ژێدەر رێکەفتینە کو ئەو ل سالا 1952 مریە(Zinar, 2012 ..., b.194; Isik, 2015, s.76.) ، هەروەسا ل سەر کێلیا گورێ شێخ عەسکەری هاتیە دیارکرن کو ئەو ل سالا 1372مش/1952 وەفات کریە[2]، لەورا گومان نامینیت کو مرنا ئەوی ل ئەڤێ سالا دووماهیێ بوو و تەمەنێ ئەوی ل ئەوی دەمی 54 سال بوون.

3- بەرهەمێن شێخ محەمەدێ عەسکەری:

شێخ محەمەد عەسکەری د تەمەنێ خوەدا چەندین بەرهەم ل دویڤ خوە هێلاینە کو هندەك ژ ئەوان گەهشتینە دەستێ مە و هندەکێن دی هێشتا د بەرزەنە، ژ ئەوان:

1-3 دیوانا (کشکوله القلب):

دیوانا (کشکولة القلب) ب رامانا کەشکوولا دلان دهێت، و کەشکوول ئەو پارزینکە ئەوا تشتێن جوراوجور و ڕەنگاورەنگ تێدا، و ئەڤ بەرهەمە پێکهاتیە ژ چەندین هوزانێن جوراوجور کو هژمارا وان 65 هوزانن و ژ 784 دێرێن هوزانان پێکهاتینە.

ژلایێ ڕوخساریڤە قالب و چوارچووڤەیێن جوداجودا ب خوەڤە دگریت وەکو چوارینە، پێنج بەندی، سێالکی، مەسنەوی، غەزەل و قەسیدە، و تێدا هوزان ب زمانێن تورکی و فارسی ژی ڤەهاندینە، کو سێ هوزان ب زمانێ تورکی و سێ ژی ب زمانێ فارسینە. و ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە ژی بابەتێن جواوجور ب خوەڤە دگرن، مینا بابەتێن سەبر و ساقینامە، مەی، زوهد، شوکر، عشق، وەسف و پێگوتن و نامەیێن هوزانکی کو بۆ هەڤالێن خوە هنارتینە، هەروەسا ل دووماهیا دیوانا ئەویدا دوو هوزان ژلایێ کەسەکی ب ناڤێ (فەقێ رەسوول ئەلئەسوەد) ل سالا 1953 ل دیوانێ هاتینە زێدەکرن(3).

2-3 علمێ ئەحوالێ بەرق و برووسك و باران و قەوس و قوزەح:

ئەڤ بەرهەمێ ئەوی بەرزەیە و هەتا نوکە نەهاتیە دیتن، لێ ئەو د دیوانا کەشکولدا ئاماژە دایە کو ئەوی پەرتووکەك ل ژێر ئەڤێ ناڤونیشانی ڤیسیە، عەسکەری دبێژیت:" من کتابەك علمێ بەرق و بروسك و باران، قەوس و قوزەح کو فلان وەقتی وەها دەرکەڤە و یا بێ وەسان دبە"(ئاقتەپی، کشکوله القلب، دەستخەت، ل 87.). و تەنها تشتێ ژ ئەڤێ پەرتووکێ گەهشتیە مە سێ دێرێن مەسنەوینە، کو ئەوی ب زمانێ فارسی بۆ پەرتووکا خوە ڤیسیبوون و هەر سێ دێر ئەڤەنە:

احوال رعد و برقش علمش بنزد ایزد

جمله بفهم ناید از عقل بر نەخیزد

حکمت قوس و قزح داند خدا

فی الحقیقه کس نداند ماجرا

در جهان روزم شبست و شب مرا روز سفید

شادیش غم دانم و نزد من نوروز و عید

(ئاقتەپی، کشکوله القلب، دەستخەت، ل 87.).

مەم و زین یا ئەحمەدێ خانی:

شێخ عەسکەری د دیوانا کەشکولدا ئاماژە دایە، کو ئەوی چەندین دانەیێن مەم و زین یا ئەحمەدێ خانی کومکرینە و ب مخابنیڤە دبێژیت کو زۆر کێموکاسی دناڤ ئەوان دانەیاندا هەبوون، لەورا ئەوی دانەیەکا ڕاستڤەکری ب دەستێ خوە ڤیسیە: عەسکەری دبێژیت:

بالجوملە کتاب و شعرێ کوردان
بێ قەدر دبوون ل جوملە عەردان
ئەو کەتنە زیادە بەر پییان تەڤ
ڕەشبەخت وەمانە شوبهەتی شەڤ

تەڤدا غەلەطن ژ بێ خودانی

مەنسووخن هەمی ژبەر نەزانی

مە دخوەستە کتابەکە مەم و زین

دەردەستی بکم ئەزێ جگەرخوین...

ئاخر دووسێ نوسخە من جڤاندن

لێ هەر ل مە وان جگەر حەلاندن

کاڤا کو مەدی هەمی خەطانە

تەدگو کو صەحیح تێ نەمانە

قەصدا مە بوو ئەڤ د هەر زەمانی

تەصحیح بکم هەچی مەزانی... "

(ئاقتەپی، کشکوله القلب، دەستخەت، 85-86.)

ئەڤ بەرهەمێ شێخ عەسکەری ژی بەرزەیە و هەتا نوکە نەهاتیە دیتن.

3-3 عقدێ دوڕ فام:

ئەڤ بەرهەمە پێکهاتیە ژ چیروکە شێعرەکا درێژ ل سەر زمانێ گیانەوەران، کو دناڤبەرا (قەل و ڕووڤی)دا هاتیە ڕوودان، ل سەر کێشا هەزەجا شەش پێنگاڤی د چوارچووڤەیەکێ مەسنەویدا ڤەهاندیە و هەر دێرەکێ سەروا خوە یا تایبەت هەیە، ئەڤ دیوانە ژ 12 بەندان پێکهاتیە و هژمارا دێرێن وێ دگەهنە 2579 دێران، د بەندا ئێکێدا بەحسێ پەسن و مەدحا خودایێ مەزن دکەت و بەندێ دوویێ بەحسێ پەسن و نەعتا پێغەمبەرییە سلاڤێن خودێ ل سەر بن، و بەندا سێیێ دەربارەی بابەتێ مەی و مەیگێر و ساقینە و ل ژێر ناڤونیشانێ (ساقینامە) هاتیە بەحس کرن، و ئەگەر و مەبەست ژ نڤیسینا دیوانا عقدێ دوڕ فام د بەندێن 4-5 دا دایە دیارکرن، و هەر دبەندێ پێنجێدا بەحسێ جوداهییا دناڤبەرا قەنج و خەرابێ و گوتنا باش و خراب کریە، د بەندێ 6 -7 دا بەحسێ ڕەوشا شێخ و دەرویشان دکەت و ئەگەرێن هەلبژارتنا چیرۆکا ئەڤان هەردوو گیانەوەران دکەت، و بەندێن 8-12 ب دروستی ل سەر ڤەگێرانا ڕوودانێن چیرۆکا قەل و ڕووڤی ڤەدگێریت(بنێرە: ئاقتەپی، عقدێ دوڕفام، دەستخەت).

ئەڤ بەرهەمێ شێخ عەسکەری وەك (فابل)[4] دهێتە ل قەلمدان، و د بنەرەتدا ئەڤ چیرۆکە چیرۆکەکا بیانی- ئەوروپییە و یا هوزانڤانێ فەرەنسی (لافونتینی)[5] یە، لێ شێخ عەسکەری ئەڤ چیرۆکە ب شێوەیەکێ نەراستەوخو وەرگرتیە، و هەرچەندە هزر و ناڤەرۆکا ئەوێ وەکو خوە وەرگرتیە، لێ شیایە ئەڤێ فابلێ ب داهێنانەکا نویتر د قالبێ چیروکە شێعرەکا درێژ و بەرفرەهـ کو هژمارا دێرێن ئەوێ ژ 2500 دێران تێپەڕپە بڤەهینیت، ئانکو شیایە ژئەوێ چیرۆکا کورت کو دبنەڕەتدا ب شێعر هاتیە ڤیسین چیرۆکەکا درێژ بنڤیسیت و ئەڤە داهێنانەکا نوویە.

4- ڕەگەزێن سوز و خەیال د دیوانا عقدێ دوڕفام دا:

هەر بەرهەمەکێ ئەدەبی ژ کومەکا ڕەگەزان پێکهاتییە کو وەکو یەکەیەکا ڕێکخستی و ئورگانیکی پێکهاتا هونەرییا ئەوی دەقێ ئەدەبی پێکدهێن، و نەبوونا ئێك ژ ئەوان ڕەگەزان کارێ ئەدەبی پەکدئێخیت و ئەو بەرهەم یێ تەمام و دروست نابیت، لەوڕا هەبوونا ئەڤان ڕەگەزان، پێدڤیێن سەرەکی و گرنگن د بەرجەستەکرنا کیارا بەرهەمێ ئەدەبیدا. وئەڤ ڕەگەزە ژی پێکهاتینە ژ هزر ، زمان، وێنە، سوز،خەیال، کێش وسەروا....هتد

ل سەرەتایا شرۆڤەکرنا هەر بابەتەکێ ئەدەبی ژ هەر لایەکێڤە گرنگە کو ئەڤ ڕەگەزێن ئەدەبی بهێنە شرۆڤەکرن، نەخاسمە ئەگەر ئەو دەقێ ئەدەبی یێ سەرنجراکێش بیت و ژ نوو د پرۆسێسا ئەدەبیدا دیار ببیت، و چونکە ئەڤ دیوانا شێخ عەسکەری بۆ جارا ئێکێیە کو دیار دبیت، لەوڕا یا گرنگە ئەڤ ڕەگەزێن پێکهێنەرێن هوزانێ د ئەڤێ دیوانێدا بهێنە شرۆڤە کرن. ژبەرکو ئەڤ ڕەگەزە ب بەرفرەهی دناڤ هوزانا ئەویدا ڕەنگڤەدایە لەوڕا ل ڤێرێ ب تنێ دێ هەردوو ڕەگەزێن خەیال وسوز وەرگرین و شروڤەکەین.

1-4 خەیال:

خەیال ڕەگەزەکێ گرنگە د بنیاتا هونەرێ هوزانێدا و هەر ژ کەڤندا بوویە جهێ گرنگیدانا فەیلەسووف و هوزانڤانان، د فەلسەفەیا یونانیاندا ئەو داهێنانا ل دەڤ هوزانڤانان هەی ژ پیروزیا خوداوەندێن هوزانێنە، هەروەکو ئەفلاتوون دبێژیت هوزانڤان نەشێت داهێنانێ بکەت ئەگەر سروشا خوە ژ خوداوەندی نەوەرگریت. واتە ل دەڤ

کلاسیکان خەیال بەهرەیە ل دەڤ هوزانڤانان، لێ پێدڤیە د چوارچووڤێ عەقلیدا دەرنەکەڤیت، هەروەکو (پوالو) دبێژیت:" خەیال بەهرەیەکا مەزنە هوزانڤانی ڕاستەڤینە نەشێت دەستان ژێ بەردەت لێ ئەگەر هوزانڤانی ترانە پێکر و نەگەهشتە ڕادەیێ پێگەهشتنا عەقلی، ل ئەوی دەمی هوزانڤان ژ یاسایێن سروشتی دەردکەڤیت، لەوڕا پێدڤیە هوزانڤان ڕێزێ ل یاسایێن عەقلی بگریت"(العبیدی، 2009، ص 19).

واتا ل دەڤ کلاسیکان عەقل ڕۆلەکێ سەرەکی دگێریت لێ خەیالێ گرنگیا مەزن نینە و ب ڕەگەزەکێ گرنگ نەدهاتە دیتن ژبەر کو هوزانڤان ل دەڤ ئەوان کەسەکێ شرۆڤەکەر بیت پتر ژ هندێ کو کەسەکێ داهێنەر بیت، و ل دەڤ ئەوان کریارا داهێنانێ ل سەر بنەمایێ عەقلی، نەکو خەیالێ هاتبوو ئاڤاکرن(الساعدی، 2014، ص 14؛ حمدان، 1989، ص4).

پشتی هاتنا ڕۆمانسیزمان، تێگەهێ ئەڤی ڕەگەزی گهۆڕین ب خوەڤە دیت ژبەرکو هەست و سۆز وخەیال، بنەمایێن سەرەکیێن ڕێبازا ئەوان بوو، لەوڕا ئەوان بەروڤاژی کلاسیکیان گرنگی ب خەیالێ دایە، و ل دەڤ ئەوان، هوزانڤان هەر تشتەکێ د واقعیدا ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ دەرنابڕیت، لێ هوزانڤان د ئەزموونا خوە یا واقعیدا چەندین دیاردەیێن سەرنجراکێش کو کارتێکرن لێکریبیت دێ ب ڕێکا خەیالێ دەتە دیارکرن(حمدان، 1989، ص 4-5).

ئانکو خەیال پشتبەستنێ ل سەر هندەك ڕوودانان دکەت کو د ژیانێدا پەیدا بووینە و ئەوان سەربووڕین کو ب شێوەیێ کرداری هاتینە ئەنجامدان و ئەگەر هوزانڤانی د خەیالا خوەدا بەحسێ ڕوودانەکێ کر کو ئەوی ب چاڤ نەدیتیە و نەژیایە، ل ئەوی دەمی پێدڤیە بیردانکا ئەوی ب وێنە و سەربووڕین کەڤن دەولەمەند بیت. ژبەر ئەڤێ چەندێ هەتا هوزانڤان ئێك هوزانێ ب ڤەهینیت پێدڤیە کو ژیانەکا درێژ و سەربووڕین بەرفرەهـ و گەریانێن دوور، بۆ گەلەك باژێر و دەڤەران و ڕەفتار دگەل گەلەك جورێن کەسان هەبیت. لێ هوزانڤان بتنێ ب کارێ ڤەگوهاستنا ئەو تشتێ وی دیتی و بهیستی نارابیت بەلکو کارلێکێ دگەل ئەوان هەلویست و سەربووڕان دکەت و پاشی خەیالا خوە ددەتە کاری و پارچەیێن بەلاڤێن ژیانێ ب ڕێکا خەیالێ پێکڤە گرێددەت، و ئەڤە دروست ئەو خەیالا ئەدەبیە ئەوا ڕەخنەگران نرخاندی و هەلسەنگاندی(محوی، 2008، ص 31). و ئەڤە هەمان خەیالە ئەوا (کۆلدریج)ی ئاماژەدایێ و ب (خەیالا لاوەکی) ب ناڤکری. و ئەوی خەیال ل سەر دوو بەشان پارڤەکریە، ئەوژی خەیالا سەرەکی و خەیالا لاوەکی. یا ئێکێ " ئەو هێزا زیندییە یان بنەڕەتیە ئەوا وەدکەت کو مرۆڤی هەست و تێگەهشتن هەبیت، و یا دوویێ دەنگڤەدانا خەیالا ئێکێیە، لێ ئەڤ دەنگڤەدانە ب حەز و هوشیاری بهێتە ئەنجامدان، و هەر وەکی خەیالا ئێکێیە د جۆرێ ئەرکێ خوەدا، لێ د پلە و شێوەیێ کارێ خوەدا جیاوازە، چونکە د حەلیێت و هەلدوەشێت و وێران دبیت و سەر ژ نوی دهێتە ئافراندن، و ل دەمێ نەشیا ئەڤی کاری ئەنجام بدەت ئەو هەولددەت کو ئێکگرتنێ پەیدا بکەت و کەتواری بۆ کەتوارەکێ نموونەیی (ئایدیالی) بگهۆڕیت"(لۆلۆۃ، 1982، ص241).

ڕاستە خەیال بنەمایەکی سەرەکیێ ڕێبازا ڕومانسیزمی بوو وخەیال سەنتەرێ بەرهەمێن وان بوون کو ئەڤەژی بەروڤاژی پەرەنسیپێن ڕێبازا کلاسیزما ئەورووپی بوون ژبو ڕەدکرنا ڤی ڕەگەزی هەلبەت د ئەدەبێ کلاسیکا کوردیدا ب تەمامی بەروڤاژی بنەمایێن ڕێبازاکلاسیزما ئەورووپی یە خەیال وسوز ڕولێ خوە تێدا دگێریت ژبەرکو هوزانڤانێن کلاسیك شەیدایێ جوانیێ وئێستاتیکایێ بووینە لەورا هە ولدابنە ئەڤان هەردوو ڕەگەزان ب هاریکاریا هونەرێن ڕەوانبێژی جوانترین وێنەیێن هونەریێن هوزانێ بەرجەستەبکەن. ژبەرکو دیوانا عەسکەری ل سەر ڕێبازا کلاسیکی هاتیە ڤەهاندن لەورا دێ بینین ئەڤ هەردوو ڕەگەزە تێدا بێ بەهر نین.کو ب ڕێکا هندەك نموونەیان دێ ئاماژەیێ ب ئەڤان هەروو ڕەگەزان کەین.

سەبارەت جورێن خەیالێ ب گشتی ل سەر سێ جوران هاتیە دابەشکرن:

1- خەیالا ئافرێنەر:Creative Imagation: ئەو جورێ خەیالێیە کو هوزانڤانی مڤا ژ سەربوڕ و ئەزموونا خوە وەرگرتبیت و چەندین وێنەیان ژێ وەردگریت و ب شێوەیەکێ نوی دادرێژیت کو دگەل واقع و لوژیکێ بگونجیت.

2- خەیالا دانانی Assoeiative Imagation : ئەوە کو هوزانڤان ئەو تشتێ کو دبینیت و هەستپێدکەت و کارتێکرن لێ کریبت وێنەیێن نوی ژێ دروست دکەت. بو نموونە ل وەرزێ زڤستانێدا بەلگەکێ بێ بەلگ وێنەیێن کز و دامایی و بێزاریا مروڤی نیشان ددەت کو مەبەست ژێ بن دەستێ زولم و زورداریێ یە.

3- خەیالا سروشیInterpreative Imagation : ئەو جورێ خەیالێ ژ جورێ دووێ جودایە و ئەوە کو ئەو نەستێن ناڤخویا هوزانڤانیدا هەین حەز دکەت ب ڕێکا خەیالێ ب شێوەیەکێ روون بو خەلکی دەربێخیت. (حمیدان، 1989، ص22).

ئەڤ هەمی جورێن خەیالێ وێنەیێن نوی و داهێنەرانە و بهێز دروست دکەت بو هندێ کو ئەو سەربوڕێن د ژیانا خوەدا دیتین ب ڕێکا ئەزان وێنەیان بو خەلکی ڤەگوهێزیت.

عەسکەری دیوانا خوە ب خەیالەکا بهێز و بەرفرەهـ دارشتیە هەتاکو چەندین جاران پەیڤا (خەیال) بکار هینایە و د چەندین پارچەیێن هوزانێدا وێنەیێ دەرد و خەفەتێن ژیانێ د خەیالەکا کوور و خەمگیندا دەردبڕیت. د جهەکێ ژ بەرهەمێ خوەدا ب رێکا خەیالێ (فلاش باکێ) بکار دهینیت و بەحسێ سەروبەرێ دونیایێ و رەوشا خەلکی و جڤاکی د ئەوی دەمیدا دکەت و دونیایێ ب خەیالەکێ تەشبیهـ دکەت کو و بەحسێ خرابی و نالەباریا خەلکی د ئەوی سەردەمی ل سەردەستێ دوژمنی دکەت کو وەکو (مار) وەسف کریە:

بەری ئانها ب هڤدە هێژدە سالان

مە دل پڕ بو حوببا خفشێ غەزالان

گیها بووم بیست سالی طەرحەکە تام

ل مە خوەش میوە دابوو ئەو قەد و قام

جوان هوشیار و با هەوەس بووم

ب یار و ئەهلێ دلرە هەم نەفەس بووم

ل بەر چەشمێ مە دونیا وەك کتانی

رەزاندی محرووا ئەبرو کەمانی

ل نك مە گیتیا شوبهێ خەیالی

ب تیرێ موژگان ئەبرو هلالی

دکر لێ تیر بارانی پەیا پەی

وەهە مابوونە وەك موردە نە وەك حەی(ئاڤتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 43)

ل ڤێرێ خەیالا هوزانڤانی گرێدایە ب دەمی ڤە و خەیالا خوە ب رێکا تەکنیکا فلاش باك و بەرجەستەکرنا دەمی د خەیالا خوەدا بکار هینایە، و ئەڤ چەندە سەرنجا وەرگری دکێشیت کو دگەل خوەدا ببەتە وی دەمی و هزر ل ئەوان کاودان و بارودوخێن ئەوی سەردەمیدا بکەت.

هەرچەندە خەیال داهێنانا هوزانڤانییە و ب رێکا وێ وێنەیێن نوی دروست دکەت کو واتا و رامانێ ب رەنگەکێ نیشان بدەت کو تشتەکێ هەستپێکری و بەرجەستەکرییە. بێگومان هوزانڤان خەیالا خوە ژ واقعی وەردگریت، لێ هندەك جاران هوزانڤان ب خەیالەکا کوور و دوور ژ جیهانا مەتریالی بەرەڤ جیهانەکا ئایدیالی و نموونەییڤە دچیت. بۆ نموونە دەمێ هوزانڤان بەحسێ جهـ و کۆڕبەند و خەلەکێن سووفیان دکەت، هەمی رەنگ و سیمایێن ئەوێ ب بەهشتێ تەشبیهـ دکەت:

ئەوان حەلقە ب گوشانێ دلێ پیر

ئەوی پیرێ موغان کولە شەهـ و میر

دناڤ وی بوغچەیێ تەشبیهێ جەننەت

گرێدان حەلقەیەك تێ فرەض و سوننەت

گولێ کو روونما بولبول کەتە جوش

ب گەردەن هەم سوراحێ غولغولان خوش(ئاڤتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 43)

ل ڤێرێ هوزانڤانی داهێنانا خەیالا خوە ب جهیڤە گرێدایە، و جهـ ئەو کۆڕبەندێ سووفیان کو دورهێلا سەرەکیێ خەیالا هوزانڤانی بوویە کو ب بەهشتێ تەشبیهـ کریە و هەمی بزاڤ و غولغولا سوفیان مینا بولبولان وەسفکریە. کومبوونا ئەوان کو عەشق و ڤیان ژێ دبارن مینا باغچەیێ باغێ ئیرەم وەسفکریە، کو دناڤدا رووبار و کانیێن زەلال وەکو ئاڤا حەیاتێ ژیانێ ددەن:

هەمی تەڤ بەندەیێ حەلقە ب گوشن

ژ عشق و محبەتێ دائم د جوشن

وەها گەشت و گوزارە وان شەب و روز

حەتا چوون جایەکی خەضرا دلئەفروز

وەکی باغێ ئیرەم بوغچایەکی خوەش

تەماشا کی تو لێ دێ بی تو سەرخوەش
دناڤ هەڤتێن دچن ئەنهار و کانی
زولال و صافی وەك مائێ جەنانی (ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 68)

لێ ڕۆلێ مەزنێ ئەڤی ڕەگەزی د چیرۆکا قەل و ڕووڤیدا دیار دبیت، کو بەرهەمەکێ خەیالییە، چونکو ج ڕاستی بۆ ئەوێ چەندێ نینە کو گیانەوەر ل گەل هەڤدوو بئاخڤن، لێ هوزانڤانی ب خەیالا خوە شیا ئەو بابەت و هزر و پەیامێن ڕەوشتی کو ئەوی ئازراندین ب ڕێکا گیانەوەران و ل سەر زارێ ئەوان ڤەگێریت و مەرەم و مەبەستێن خوە بگەهینیتە خەلکی.

د پارچەکا هوزانێدا عەسکەری بەحس ل ڕووڤی و قەلی دکەت و بۆ دەرد و ئێشان وەسفکرینە و وەك هێما بۆ سەربوورا خوە یا نەخوش بکار هینایە کو ل ڤێری هوزانڤان هەردوو گیانەوەران قەل ورووڤی وەکو هێما بو مروڤێن فێلباز وخرابکار بکارهینایە. کو بووینە ئێش ودەرد بەربووینە خەلکی دوێنەیەکێ هونەرێ جواندا بەحس دکەت:

چ رووباهـ و قژالە ئەڤ چ ئێشن
چ روحن دەر قەفەس با دەرد و ئێشن
سەراسیمە دڤێ لەیل و نەهارێ
جگەر داغم ژ هیجرانا نیگارێ
جودا مامە ژ مەحبووبا (ثەمەر) قەند
شەپال و شوخ و شەنگا دلبەر و رەند
بدە بینە خیالی حالێ بوری
تەئەموول کم ویصالێ یارێ نووری (ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 121)

خەیالا هوزانڤانی وژدانا مرۆڤی و خودییا وی دلڤینیت، و گەلەك جاران ئەو ڕوودان و بابەتێن خوە بتنێ وەسفەکا هونەری و وێنەیی نەدایێ بەلکو شیایە پتر ژ ئەوێ ڕامان و واتایا هوزانێ ب خەیالا خوە ئافراندن و بەرهەمهینانەکێ بکەت و گەلەك ب جوانی ئەو دیمەنێن ئەوی د ژیانا خوەدا دیتین و پێ کاریگەر بووی بۆ مە وەسف بکەت، کو چەوا دلێ ئەوی ژ دونیایێ ڕەش بوویە، ژ بەر (مکر) و دەروونێ هندەك مرۆڤان کو ب ڕووڤیان تەشبیە کرینە کو هەردەم خوە ل بەر قووتێ خەلکی ڤەدایە و ب هەر هێجەت و فێلبازیەکێ ژ ئەوان بستینیت، یان ئەو مرۆڤێن دفنبلند و سەرداچوویێن ب مەزنیا خوە کو مینا قەلینە و ڕۆژەکێ دێ ب ئەردی کەڤن و هوزانڤان شیایە ئەڤان بابەتان ب خەیالەکا چالاك بەحس بکەت دەمێ دبێژیت:

تەصەوور کم تەسەللی پێ بم خوەش
رحەتبم دا ژڤێ دونیا دەری شەش
ژ مەکرێ ثوعلەبان جارەك رەهابم
ژ پەنیرێ حەبیبێ تێر و شا بم
بدە ساقی ببێژن روبەهێ پیر
چەوا خاپاند قژك، ژێ گرت پەنیر
چ سەحاری کر حیلە چ چێکر
چ ئەفسوون خوەند و تەذویراتێ لێکر
ژ بەر کوبر و غروور و غفلەتا وی
ژ عوجب و ئەحمەقی و قوبحەتا وی
هەتا کو ژێ ستەند قووتێ حەیاتێ
ژ مەغرووری کەتە حالێ مەماتێ (ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 124)

ل ڤێرێدا خەیالا هوزانڤانی گرێدایە ب هەست و سۆزانڤە، چونکە گەلەك جاران دەمێ مرۆڤ دکەڤیتە دەرد و نەخوشیان، پەنایێ دبەتە بەر خەیالان داکو خو ژخەم و دەردەسەرییێن دونیایێ ڤەرەڤینیت، ئەوژی دەمێ بەحسێ وان جورە مروڤێن خرابکارو وفێلبازودفنبلند مینا رووڤی وقەلی دکەت کەواتە ل ڤێرێ خەیال بتنێ رۆلێ خوە د هوزانێدا نابینیت، بەلکو ل گەل سۆزەکا دژوار هوزانڤان دشێت وێنەیێن هونەرییێن جوان دروست بکەت.

2-4 سۆز:

سۆز ئەو رەگەزێ کارتێکرن و چالاکێ د هوزانیدا پەیدا دکەت و ئێك ژ بنچینەیێن سەرەکێێن هونەریێ هوزانێیە کو پێکهاتیە ژ ڤیان و حەزکرن و کەیفخوشی و خەم و بێزاری...هتد، ئانکو دیاردەیەکا دەروونی- هەستیە کو ژ ئەگەرێ چەندین کەرەستەیێن هزر و هەلچوون و وروژانان پەیدا دبیت. ئەڤ دیاردەیە ئەگەر د ئەدەبێدا هاتە ئەنجامدانا دبێژنێ (سۆزا ئەدەبی) کو جودایە ژ سۆزا ئاسایی یا مرۆڤان، و ئەو هێزە یا کو د دەروونێ خواندەڤانێ ئەدەبیدا ژ ئەنجامێ خواندنا تێکستەکێ ئەدەبی دروست دبیت ، و ب ئەڤێ رەنگی پەیوەندیەك دناڤبەرا ڤیسەری و خواندەڤانیدا دهێتە ئاڤاکرن(البصير، 1983، ل 171).

ژبۆ هەر کارەکێ ئەدەبی سۆزێ، چەندین پیڤەر هەنە، وەکو ڕاستکویی و پاقژی و ساخلەمیا سۆزێ، ئانکو پێدڤیە بەرهەمێ ئەدەبی دەربڕینێ ژ سۆزەکا کوور و ڕاستگۆ بکەت داکو بەهایەکێ زیندی بدەتە ئەوی بەرهەمێ ئەدەبی. هەروەسا ڕادەیێ بکارهینانا ئەڤێ سوزێ ل سەر ڕێژەیا بکارهینانا ئەوێ دراوەستیت، ئەگەر ئەڤ ڕێژەیە د هوزانێدا زێدەبیت ل ئەوی دەمی دێ هوزان پتر کاریگەر بیت، ڤێجا چ ئەڤ سۆزە یا ئەرێنی بیت یان نەرێنی(الشايب، 1994، ص 190-193).

ژبۆ زێدە بکارهینانا ئەڤێ ڕەگەزی، هوزانڤانی پێدڤی ب خەیال و زمانەکێ تایبەت و پڕی هەست و سۆزان هەیە کو دەربڕینێ ژ ناخێ ئەوی بکەت و زمانێ ئەوی قورس و زەحمەت نەبیت، بەلکو زمانەکێ سۆزی بیت کو کارتێکرنێ ل خوینەری بکەت و پەیڤ و زاراڤێن سۆزدار بکاربینیت کو ئەڤە ژی تایبەتمەندیەکێ ددەتە هوزانڤانی و کەسایەتیا ئەوی ژبەرکو سۆز ئێك ژ گرنگترین ڕەگەزێن هوزانێیە کو کەسایەتیا ڤیسەری دیار دکەت، و هندی سۆزا ئەوی زێدە بیت دێ پتر کەسایەتیا ئەوی یا ئەدەبی دیار بیت(عاکوب، 1983، ص 5؛ کشاورز، 2018، ص 498-499).

ژلایەکێ دیڤە پێدڤیە هوزانڤان خودان هەستەکێ نازك و سۆزەکا بهێز بیت داکو بشێت کارتێکرنێ ل وەرگری بکەت، و ئامادەبوونا هوزانڤانی د هوزانێدا و دەربڕینا ئەوی ژ خوییا خوە کارەکێ گرنگە، چونکە ل ئەوی دەمی هوزانڤان خودان سۆزەکا شیعری یا بهێزە. لێ ئەڤە ڕامانا ئەوێ چەندێ نادەت کو دەمێ هوزانڤان دەربڕینێ ژ خەلکی بکەت نەخودان سۆزەکا بهێزە، لێ پێدڤیە هوزانڤان دەمێ بەحسێ خەلکی دکەت وەکو ئەوان هەست بکەت و خودیا خوەژی ژبیر نەکەت(حبيب کشاورز، 2018، ص55).

بۆ نموونە هوزانڤان دەمێ بابەت و کێشەیێن جڤاکی و ئایدیولوجی و ڕەوشتی د هوزانێن خوەدا ئاراستە بکەت، ل ئەوی دەمی هێزا هەست و سۆزان دێ یا لاواز بیت، بەروڤاژی ئەگەر بابەتێن وژدانی و خودی و ئەڤینی و وەسفی بەحس بکەت، ل ئەوی دەمی دێ سۆزا هوزانێ یا زێدە و کاریگەر بیت.

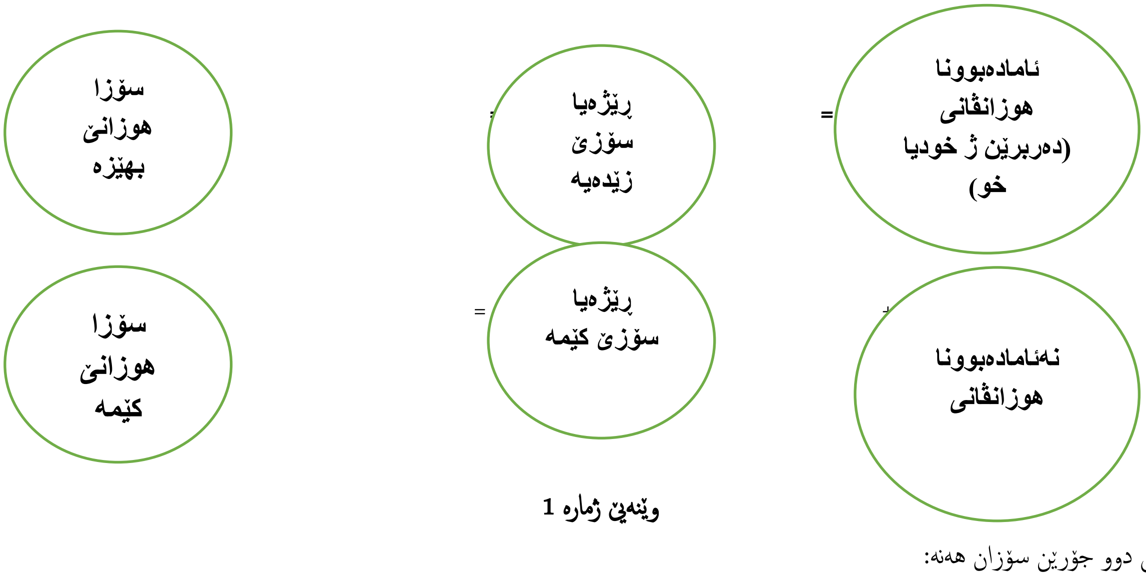

وێنەیێ ژمارە 1

ب ڕەنگەکێ گشتی دوو جۆرێن سۆزان هەنە:

1-2-4 سۆزا کەسوکی:

ئەو جۆرێ سۆزێیە کو مە پالددەت ل دویف حەز و بەرژەوەندیێن تایبەت بکەڤین وەك زکرەشی وبەخیلی و چلاتی و ترسنوکی و تولڤەکرن و...هتد. ئەڤە نە ئەو جۆرێ کارڤەدانا (کارلێکا) بەرزا ئەدەبییە ئەوا رەخنە دووپاتیێ ل سەر دکەت، چونکە ئەو دناڤ بازنەیەکێ بەرتەنگدا دژیت، ئەو ژی بازنەیا بەرژەوەندیخوازیە و کەسایەتیێ بەرەڤ کێمبوون و شکەستنێ دبەت، ڤێجا مەدحکرنا کەسەکی ژبەر قەنجیەکی ناهێتە رێزا ئەوێ مەدحا ژ بۆ کەسەکی ژبەر جوامێری و پاقژیا ناخێ ئەوی دهێتە کرن، یێی کو ئەوی چ بەرژەوەندی ب ئەوی کەسی هەبیت. ئەڤ جۆرە (سۆزا نەرێنی)یا کەسوکیە و بەرڤاژی ئەڤێ چەندێ (سۆزا ئەرێنی) ژی هەیە کو ژ ئەنجامێ بارێ دەروونێ مرۆڤێ باش دەردکەڤیت وەکو کەیفخوەشی و ڤیان و حەزژێکرن و پەسن و شانازیکرن و هاندان...هتد(احمد الشایب، 1994، ص184).

2-2-4 سۆزا ب ژان:

ئەو جۆرێ سۆزێیە کو خواندڤانێ خوە دئێشینیت، ئەو ژی ژبەر هندەك هەست و کارێن ژیانا ئەوی شێلی دکەن، وەك چاڤپێنەرابوون و بێ ئومێدی و زۆرداری و زکرەشی و...هتد(Buanadan, Rahmawati, , 2018, p.35).

د دیوانا شێخ عەسکەریدا ئەڤ هەردوو جۆرە ژ سۆزێ ب ئاشکەرایی دهێنە دیتن و دێ د هندەك نموونەیاندا دیار کەین:

1- سۆزا کەسوکی: ڤیان و حەزژێکرن ئێك ژ بنەمایێن سەرەکیێن ئەڤی جۆری سۆزێنە کو سۆزەکا ئەرێنییە و ژ ناخێ مرۆڤی دەردکەڤیت، و شێخ عەسکەری شیایە ب سۆزەکا راستگویانە بابەت و هزرێن خوە دەرببریت و ئەو راستیا د دل و ناخێ خوەدا بگەهینیت، و هەلبەت ڤیان ژێدەرێ هەرتشتەکییە د ژیانێدا و ئەڤ ژانە ژ دلی دەردکەڤیت و دل ژێدەرێ سۆزێیە.

ژ سوزێ شوعلەیێ نارێ دلێ وان
مونەووەر بوو سەراسەر خانەێ خان
ژبەر خارێ ل ئەطرافێ رووێ گول
ژبەر گیسو کەمەندا حاکمێ کول
ژ خەوفێ غەمزەێ شیرانێ شاهد
ژبەر سەرپەنجەێ سیمینێ ساعد
ژوێ هەیبەت ملووکا رند و دلبەر
ژ ئاتەش پەرتووێ وەجهێ مونەووەر
دلێ وان مەسکەنێ تیرێ ژ نوونان
وەکی نوونێ جگەرسوزێ عیوونان
ژ ئاهێ سەردێ نارێ قەلبێ گریان
زبان سوزی کر و دل کریە بوریان(ئاقتەپی، عقد دورفام، دەستخەت، ل71)

ل ڤێرێ هوزانڤان دەمێ بەحسێ جڤاتا سووفی و دەروێشان دکەت ڤیان و سۆز و حەزژێکرنا ئەوان بۆ خودایی دیار دکەت کو تیرۆژ و گەشاتی ژ ئاگرێ دلێ ئەوان ڤەپەشیە و ئەو جهێ ئەوان هەمی روون و گەش بوویە. ل ڤێرێ هوزانڤان پتر جەخت ل سەر سۆزا ناڤخۆییا کەسوکیا سووفیان دکەت کو دلێ ئەوان تژییە ژ ڤیان و سۆزا دلبەرا ئەوان کو مەبەستا ئەوی خودایێ مەزنە. ئانکو هوزانڤانی ب نێرینەکا سووفیانە بابەتێ سۆز و عەشقا سووفیان دەربریە.

کەیفخوەشی ئێك ژ بنەمایێن دی یێن سۆزا کەسوکییە کو سۆزەکا ئەرێنییە و بەروڤاژی نەخوش و بێزارییێیە. عەسکەری د دووماهیا بەندا حەفتێ ژ هوزانا خوەدا دەمێ بەحسێ ڤەگەرپیانا ئێك ژ دەروێشان بۆ ناڤ هەڤالێن خوە دکەت، ئەو ب هەست و سۆزەکا کەیفخوەشیێ دەربرینێ ژ ئەڤێ چەندێ دکەت:

ثەناء و حەمد و مننەت بێ نیهایەت
ژبو رەبێ خوە وی کرنە بغایەت
ڤەگەریا جەم هەڤالان مەردێ عالم
سپی روو قەلبێ نوورین ساغ و سالم

ب هەڤ شاد و موفەڕڕەح بوون زیادە

ل هەڤ گێران ب شاهی جام و بادە

ژ کەیفا عشرەتا وان ئەڤ دلێ ژار

دخوازە ساغرەك نوشم بەدەل یار

ب لوطفا شاهدا شەهباز و شەهزاد

ژبو گاڤەك رحەت بە عەسکەری شاد

موفەڕڕەح بت ل ڤێ بەندێ ختام کت

رحەت بت قصەتێ پاشی تەمام کت(ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل81)

دڤێرێدا هوزاڤان ژبۆ دەربڕینێ ژ ئەڤێ سۆزا کەیفخوەشیێ چەندین پەیڤ و دەربڕینێن خوەشیێ بکار هینانە وەکو: شاد، کەیف، موفەررەح، شاهی..هتد.

بەروڤاژی سۆزا کەسوکی یا ئەرێنی هوزاڤانی چەندین بابەتێن سۆزا نەرێنی ژی د دیوانا خوەدا بەحس کرینە، بۆ نموونە: بەخیلی، چاڤچلی، و دلپیسی، بەرژەوەندیخوازی و هندەك سیمایێن دی یێن بەدکارێ کو هوزاڤانی د پارچە هوزانەکا خوەدا ئاماژە پێکریە و بەحس ل ئەوان کەسان کریە کو د (زاهر و باتنێ) خوەدا مرۆڤێن دلپیسن و حەزژێکرنا ئەوان بۆ سامانێ دونیایێ، ژ هەر تشتەکێ دی پتر و بەرژەوەندیا ئەوان ژ هەر تشتەکێ دی گرنگترە، لەورا ئەڤ مرۆڤە ب شەیتانی تەشبیـە کرینە، و ژ بۆ پتر تەکەزکرنا ل سەر دەربڕینا خوە چوار جاران ناڤێ (شەیتان) هینایە و دبێژیت کو هەبوونا ئەوان وەکی (زورنایا شەیتانییە) و دلێ ئەوان وەکی (شەیتانییە) و جهێ ئەوان ژی دوزەخ و تەڤنێ شەیتانییە و ژ بۆ بەرژەوەندی و مافێن خوە وەکو شەیتانی د حەریسن.

بەخیل و پوڕ طەمەع دونیا حەبینن

نە ئەو مەردێ خودا شەهڕاهێ دینن

ل جەمعا مال و گا و کەر حەریصن

ددل نوورا خودا نینە خەبیثن

خەبیث و پوڕ خەبیثن نینە ئیمان

وجودا وان وەکی زورنایێ شەیطان

مودامی پڤ دکن وان جسمێ بێ خێر

وەها هەر تو دکە قەلبێ وەکی دێر

ل دونیا تەختێ شەیطان قەلبێ وان

دجەهنەم تەختێ شەیطان وان مەکانە

ژ بو برچی نەبن دەرناکەڤن دەر

د ظاهر هەم د باطن چێ دکن شەڕ

وەها دێ حەبس کن ئەزیەت ببینن

ژ بو چەند لوقمەێ زێدە هلینن

حەکیمان بەرێ خوەش گوتنە وان

د حەققێ ڤان حەریصێ شوبهێ شەیطان(ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 97)

3-2-4 سۆزا ب ژان:

ئەڤ جۆرێ سۆزێ- هەروەکو مە بەری نوکە دیار کری- دەرکە ڤتنا ئەوان سیمایێن نەباش ژ ناخێ مرۆڤی کو پتر کاریگەریا خوە ل سەر خواندەڤانی دکەت، وەك حەسوودی، تورەبوون، تولڤەکرن و ستەم...هتد.

شێخ عەسکەری د دەستپێکا چیرۆکا قەل و ڕووڤیدا دەمێ بەحسێ زارۆکێ ئێتیم دکەت، ب سۆزەکا خەم و بێزارێ وەسفا ئەوی دکەت و ئەو دیمەنێ حەسرەت و ژاریا ئێتیمی د وێنەیەکێ دەروونییێ خەمگینیدا ل بەر چاڤێ مرۆڤی ڕوون دکەت:

ئەوی طفلێ یەتیمێ بێ دێ و باب
تەنێ نارێ ضەمیرێ یار و ئەحباب
ددل وی ئاتەشێ ظولما زەمانە
ئەوی قسمەت هەمان ئەشکێ رەوانە
ل سینە دەستگەهـ و ئێ دی ددلدا
دمووعان شین کرن سەبزێ دگلدا(ئاڤتەپی، عقد دورفام، دەستخەت، ل 95)

ئەڤ رەوشا ئێتیمی، هەستێ دلپێڤەبوونێ بۆ دەروێشی چێدکەت و پارچەیەکا نان و پەنیری ددەتێ، دا هەست ب ئارامیێ بکەت:

دگوت و هەم د گریا پیرێ بێ حەدد
دلەرزی هەم سەراسەر قامەت و قەد
گەلەك گریان و ئاگر کەت دلێ من
گەلەك بوون زێدە دەرد و موشکلێ من
خەلاصە من دبەردا تا کو گەش بوو
مە راموسا د سەر من دا کو خوەش بوو
دبەردا ئەو نەرێ لێ من ب رەحمەت
مەکر هەمبێز و پورێ بووسی ب شەفقەت
مەرا بوو هن پەنیر و نانێ دایێ
دلێ وی خوەشکر کر و ئیحسانێ دایێ(ئاڤتەپی، عقد دورفام، دەستخەت، ل 97)

ئانکو دەمێ دەروێشی ئێتیم د ئەڤێ رەوشێدا دیتی، سۆزەکا ب ژان بو چێبوو، و ب ئەڤێ رەنگێ کاریگەریا سۆزا ناڤخۆییا بەرهەمی دیار دبیت.

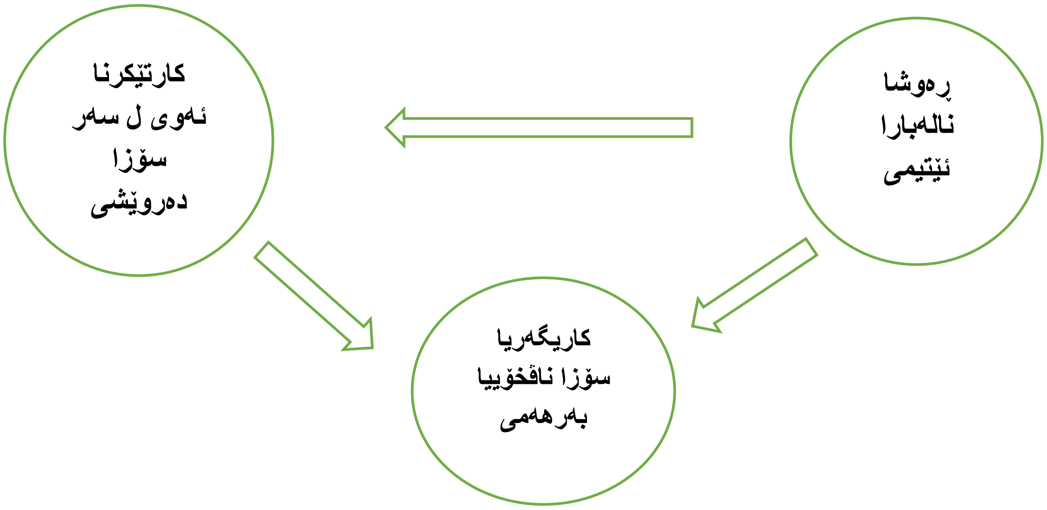

وێنەیێ ژمارە 2

دفنبلندی و خوەمەزنکرن و سەپاندن، ئەو هەستێن کو ل دەڤ مرۆڤی پەیدا دبیت، دەمێ هەمی مرۆڤان ژ خوە کێمتر دبینیت و ئەو ژ هەمیان باشتر ددانیت، هوزانڤانی د فابلا خوەدا ئەڤ شێوەیێ سۆزێ د کەسایەتیا قەلیدا بەرجەستە کریە، دەمێ ئەوی پارچەیا پەنیری ژ زارۆکێ ئێتیم ستاندی و خوە پێ مەزنکری و دفنا خوە بلند کری، لێ ئەڤە ژی بۆ نەما و هەر زوی دفنا ئەوی ب ئەردی کەڤت، دەمێ ژلایێ رووڤیڤە هاتیە خاپاندن، و قەل ژ ئەوێ مەزناهیێ ئێخستە د حالێ مرن و نەخوشیێدا، و ئەڤە ژی ئاماژەیە بۆ ئەوان مرۆڤێن خوە مەزن دکەن، کو رۆژەکێ دێ کەڤن:

بدە ساقی ببێژن روبەهێ پیر
چەوا خاپاند قژك، ژێ گرتی پەنیر
چ سەحاری کر حیلە چ چێکر
چ ئەفسوون خوەند و تەذویراتێ لێکر
ژ بەر کوبر و غروور و غفلەتا وی
ژ عوجب و ئەحمەقی و قوبحەتا وی
هەتا کو ژێ ستەند قووتێ حەیاتێ
ژ مەغرووری کەتە حالێ مەماتێ(ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 123)

ژلایەکێ دیڤە شکەستن و تووشبوون، هەمی دەمان چارەنڤیسێ کەسێن خرابکارە کو ئەڤە ژی هەستەکێ ب ژانە کو مرۆڤ ل دووماهیا هەر ئاریشەیەکێ دەردبریت، هوزانڤانی ئەڤ سۆزا ب ئێش د دیمەنێ کەڤتنا رووڤی د تەلها نێچیرڤانیدا دیار دکەت، و هەرچەندە رووڤی هەول و بزاڤ کرن کو ژ ئەوێ تەلهێ قورتال ببیت لێ مەحال بوو، لەوڕا چارەنڤیسێ هەر کەسەکێ فێلباز و حیلەکەر شکەستنە، و ل دووماهیێ کوشتن و نەمان بوو چارەنڤیسێ رووڤیێ فێلباز.

تە دی کو رووبەهـ موحکەم ما دفاقێ
ددەستاندا نەما ئێشێ نفاقێ
مە زانی بوو کو ئەو صەیيادە بێ ظەن
دچیتن ڤایە سەر روباهێ پور فەن
گها جەم رووڤیێ حەییالێ سەححار
ب کەرب و قەهرێ لێ خستن دووسێ دار
هەتا کەربا خوە لێ ریژا بدلخواهـ
ژ حالی کەتە حالەك دی رووباهـ
وەسان لێدا هەتا رووبەهـ کرە سست
ددامیدە سەری ژێکر بدەرخست(ئاقتەپی، عقد دوڕفام، دەستخەت، ل 161)

هوزانڤانی ئەڤ دیمەنە ب سۆزەکا کوور و بهێز وەسفکریە، ئانکو هەرچەندە رووڤی ژ بەر فێلبازیێ هاتە کوشتن لێ هوزانڤان ب مخابنی و حەیفڤە بەحسێ ئەڤی چارەنڤیسی کەت. ئانکو ئەڤ دیمەنە کاریگەریێ ل خواندەڤانی دکەت، و ژ ئەنجامێ ئەڤێ چەندێ هوزانڤان سەرکەڤتی بوویە کو دەربڕینێ ژ سۆزەکا دەرەکی بکەت و مەبەست ژێ سۆزا خواندەڤانیە بۆ چارنڤیسێ رووڤی.

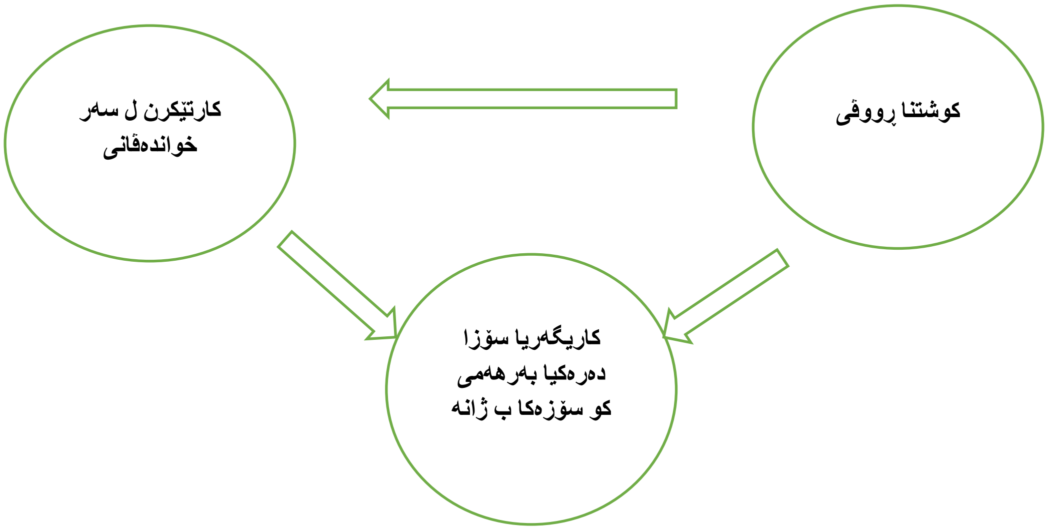

وێنەیێ ژمارە 3

ب گشتی شێخ عەسكەری د دیوانا خوەدا شیایە ب سۆزەكا بهێز و كوور و ب زمانەكێ پڕ ژ سۆز و هەستیارهەمی بابەتێن خوە دەربڕیت، هەروەسا ئەوی هەر دوو جۆرێن سۆزان بكارهینانە و ئامادەبوونا هوزاڤانی و كەسایەتیا ئەوی تێدا دیارە، لەوڕا ڕێژەیا سۆزا ئەوی زێدەیە و گەلەك بهێزە.

5- **ئەنجام:**

1- هوزاڤان شێخ محەمەد عەسكەریێ ئاقتەپی هوزاڤانەكێ نەبەرنیاسە و دڤێ ڤەكولینێدا مە شیایە تیروژكەكێ بەردەینە سەر ژیانا وی كو خەلكێ كوردستانا باكور ل گوندێ ئاقتەپێ ل سەر ب دیاربەكرێ ڤە ژ دایك بوویە. ئەو هوزاڤانەكێ دەستهەلە و خودانێ دوو دیوانانە ئەوژی (كەشكولا دل) و (عقدێ دوڕفام).

2- بەرهەمێ عقدێ دوڕفام بەرهەمەكێ نوی و داهێنەرانەیە د ئەدەبیاتا كوردیدا پەیدا بوویە كو ل سەر زارێ گیانەوەران هاتیە ڤیسین و تێدا ڕەگەزێن خەیال و سوز ڕولەكێ بالا دبینن.

3- هەرچەندە خەیال ئێك ژ ڕەگەزێن داهینانا هوزاڤانییە كو ب ڕێكا وێ دشێت چەندین وێنەیێن نوی دروست بكەت و رامانێن نوی نیشان بدەت. و هەرچەندە كو دیوانا وی فابلە كو چیروكەكا خەیالی- ڕەمزییە، لێ وی شیایە گیانەوەران بینیتە سەرزمان كو د ڕاستیدا گیانەوەران چ زمان نینە، لێ وی شیایە خەیالا خوە ژ واقعی وەربگریت و ئەو مروڤێن وی سەردەمی د واقعیدا مینا قەلێ دفنبلند و روڤیێ فێلباز ب چەندین وێنەیان تەشبیه كرینە، هەروسا گەلەك جاران خەیالا وی ب هەست و سوزاڤە گرێدایە داكو پتر كاریگەریا خوە ل سەر خوینەری بكەت و خەیالا خوینەری چالاك و ئەكتیڤ بكەت.

4- ددیوانا شێخ عەسكەریدا هەردوو جورێن سوزێ ب ئاشكەرایی دیارن، و هوزاڤان گەلەك جاران ڤیان و حەزژێكرن و كەیفخوشیا خوە دیاركریە و بەروڤاژی ژی گەلەك جاران زمانەكێ سوزداری و خەمگین وەك بكارئینانا پەیڤێن دەرد و خەم و كەسەر و حەسرەت...هتد د هوزانێن ویدا دهێتە دیتن. و ئەڤێ ژی كارتێكرنا خوە ل سەر خوینەری هەیە.

5- دڤێ ڤەكولینێدا دیار دبیت كو ئامادەبوونا هوزاڤانی دیارە، لەوڕا رادەیا بكارئینانا سوزا وی ژی گەلەك بهێزە.

6- پەراویز

(1) چاڤپێکەفتن لگەل فەهیم ئیشق کوڕێ شێخ عەبدواللا کوڕێ شێخ فەهیم کوڕێ شێخ سیراجەددینێ ئاقتەپی ل 2021/6/29 ب رێکا تەلەفونێ. ناڤبری ل سالا 1961 هاتیە دونیایێ و ب کارێ روژنامەڤانی و سیاسەتێ رادبیت، و ل چەندین دەزگەهێن تەلەفزیونی کار کریە، نوکە ل وەلاتێ بەلجیکا دژیت.

(2) سەرەدان بو گورێ شێخ عەسکەری ل گوندێ (چوولێ) ل دیاربەکرێ ل 2021/8/16.

(3) د پەراوێزەکێدا ئەڤێ هوزانڤانی ئەڤ دەقە ب زمانێ فارسی ڤێسیە:" از برای این کتاب کشکولست من یك دو مثنوی نویسم. ناظم فقی رسول الأسود تاریخ 1953 میلادیه". بنێرە: شێخ محەمەد عەسکەری، کشکوله القلب، ل98.

(4) فابل Fable ئەو چیروك و سەرهاتیێن ل سەر زارێ گیانداران دهێنە ڤەگێران، د بنیاتدا ئەڤ پەیڤە بو جارا ژلایێ فەرەنسیاڤە هاتیە بکارئینان کو ژ پەیڤا لاتینی (Fabula) هاتیە وەرگرتن کو ب رامانا (چیروك) دهێت، و ژ لایێ زمانی ڤە ژ دوو کەرتان پێکهاتیە ئەوژی: فا- Fa بولا- bula (کار یان ئاخفتن) ، ئانکو فابل پەیڤەکا ب واتایا ئامرازێ ئاخفتنێ. بنێرە:
Muhamad Badawi, AL-Muhit Oxford Study Dictionary, English-Arabic, Academia, Beirut;2003, p.375.

(5)لافونتین: هوزانڤانێ فەرەنسی (جان دی لافونتین 1621-1695)، ب مەزنترین فابلسازێ جیهانێ دهێتە نیاسین، ئەوی بەرهەمێ خوە یێ فابلێ ل سالا 1668 ل ژێر ناڤونیشانێ (فابلێن لافونتین Fables de La Fontaine) بەلاڤ کرن، و ئێك ژ گرنگترین فابلێن وی چیروکا (قەل و روڤی) یە کو بو پتریا زمانێن جیهانێ هاتیە وەرگێران و بابەتێ سەرەکێ دیوانا (عقدێ دورفام) ل دور ئەڤێ چیروکێ دزڤریت. بنێرە: جبرا ابراهیم جبرا، حکایات من لافونتین، دار ثقافة الاطفال، (بغداد: د.ت)، ص 8.

- **لیستا ژێدەران:**

- **دەستخەت:**

1- محەمەد عەسکەرێ ئاقتەپی، دیوانا کشکولة القلب (دەستخەت). دانەیەکا فوتوکوپی ل دەف ڤەکولەرێ پاراستیە.

2- شێخ محەمەد عەسکەرێ ئاقتەپی، عقدێ دورفام (دەستخەت). دانەیەك ل دەڤ ڤەکولەرێ پاراستیە.

- **پەرتووك ب زمانێ تورکی:**

1- Abdulvahap Yildiz, Cihat BAKIRHAN,(2021) Seyh Muhammed Askeri 1898-1952 sufi sayir- Diyarbrkir.

2- Cihat BAKIRHAN(2019), ŞEYH ASKERÎ (HAYATI VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ), DOKTORA SEMİNERİ, HARRAN ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, ŞANLIURFA.

3- Pertev Isik, (2015), Aktepe Medresesi, Ajans j-j, Ankara.

- **پەرتووك ب زمانێ عەرەبی:**

1- احمد الشایب، (1994)، اصول النقد الادبی، مکتبة النهضة المصریه، القاهرة.

2- جبرا ابراهیم جبرا، (١٩٨٧)، حکایات من لافونتین، دار ثقافة الاطفال، بغداد.

3- حبیب کشاورز، (2018)، الالتزام و اثره فی العاطفة الشعریة فی عصر النهضة حافظ ابراهیم و احمد شوقی أنموذجا، مجله اللغة العربیة و آدابها، السنه 14، العدد 3.

4- رابح محوی، (2008)، الصورة الشعریة فی دیوان الأمیر ابی الربیع بن سلیمان بن عبدالله موحد، رسالة ماجستیر، جامعة حمد خضیرة بسکرة.

5- رحیم الساعدی، (2014)، فلسفة الخیال ، دار الکتب، بغداد.

6- عبدالواحد لؤلؤة، موسوعة المطلح النقدی، ط2، المؤسسة العربیة للدراسات و النشر، (بیروت:.

7- عمار حازم محمد العبیدی، (1982)، الخیال الشعری فی القصائد العشر الطوال، عالم الکتب الحدیث، ارید.

8- عیسی علی عاکوب، (1983)، العاطفة و الابداع الشعری- دراسة فی التراث النقدی عند العرب الی نهایه القرن الرابع عشر، ط 5، دار الفکر المعاصر، بیروت.

9- فاطمة سعید أحمد حمیدان، (1989)، مفهوم الخیال و وظیفته فی النقد القدیم و الحدیث، أطروحة دکتورا، جامعة أم القری، المکة المکرمة.

10- Chaya Buanadan, (2018), Des Sari Rahmawati, رومانتیکیة العاطفة و الخیال فی شعر العنترة بن شداد , Jurnal Adabiyah, vol.18, Nomar. 1.

- **پەرتووك ب زمانێ کوردی:**

- **أ- ب تیپێن لاتینی:**

- Abdulrahman Adak, **(**2017**),** Ruhi Helbestvaneki dahener e serdema pisti mirketiyan u Bandora wi, Süryani Arap ve Kürt Klasikler, Mardin Artuklu Ünv. Yay., Mardin.
- Zeynelabidîn Zinar, (2012), Arşîva Şêxên Axtepeyê Û Parêzvanê Wê Şêx Şafiî, Weşanxaneya Çanda Kurdî, Stockholm.

ب- ب تیپێن عەرەبی:

1- کامل عزیز البصیر، (1983)، رەخنەسازی مێژووی پەیرەوکردن، چاپخانەیا کوری زانیاری عیراق، بەغداد.

- **پەرتووك ب زمانێ ئینگلیزی:**

1- Muhamad Badawi, (2003), AL-Muhit Oxford Study Dictionary, English-Arabic, Academia, Beirut.

- **چاڤپێکەفتن**

- چاڤپێکەفتن دگەل فەهیم ئیشق کوڕێ شێخ عەبدولاهـ کوڕێ شێخ فەهیم کوڕێ شێخ سیراجەددینێ ئاقتەپی ل 2021/6/29 ب رێکا تەلەفونێ.